

Monika Cepil

Uniwersytet Łódzki

Łódź

monika_cepil@wp.pl

ASPEKTY PRZESTRZENNE I PRAWNO-WŁASNOŚCIOWE OSADNICTWA OŁĘDERSKIEGO W PUSTKOWEJ GÓRZE (POWIAT ZGIERSKI)

SPATIAL AND LEGAL AND OWNERSHIP ASPECTS OF THE DUTCH SETTLEMENT IN PUSTKOWA GÓRA (ZGIERZ DISTRICT)

Zarys treści: W artykule dokonano analizy aspektów przestrzennych oraz prawnowłasnościowych osadnictwa ołęderskiego w Pustkowej Górze (powiat zgierski). W pierwszej części rozważań badania objęły zagadnienia związane z lokalizacją i morfologią kształtującego się osiedla oraz późniejsze przemiany przestrzenne. W drugiej części artykułu omówiono wyniki badań nad stosunkami prawnymi i administracyjnymi Pustkowej Góry. Głównym materiałem źródłowym wykorzystanym w artykule był kontrakt osadniczy uzyskany podczas kwerendy w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Konfrontacja materiałów źródłowych i kartograficznych z opracowaniami naukowymi pozwoliła na wykrycie wielu nieznanych, ważnych zjawisk, m.in. występowania w aktach dwóch różnych dat powstania wsi.

Słowa kluczowe: Pustkowa Góra, osadnictwo ołęderskie, wieś, geografia historyczna, Polska Środkowa

Key words: Pustkowa Góra, Dutch settlement, village, historical geography, Central Poland

Wstęp

Geneza powstawania wsi jest od dawna tradycyjnym nurtem badań geografii osadnictwa. Mimo akcyjności swojego zagadnienia ruralistyka buduje wdzięczne

pole do kompleksowej analizy badawczej, szczególnie na obszarze środkowej Polski. Kwestie związane z ewolucją procesu osadnictwa olęderskiego, zwłaszcza w odniesieniu do pojedynczych jednostek, są rzadko poruszane. Akcentowanie dziejów pojedynczych wsi, przede wszystkim ich genezy i uwarunkowań przestrzennych, w literaturze naukowej stanowi jeden z motywów poczucia identyfikacji regionalnej.

W artykule zostały przedstawione wyniki badań nad ukształtowaniem przestrzennym i prawnym wsi Pustkowa Góra, zawdzięczającej swoje powstanie procesowi osadnictwa olęderskiego, które wkroczyło na tereny współczesnego województwa łódzkiego pod koniec XVIII w. Wydolność systemu społeczno-ekonomicznego upowszechnionego przez Olędrów okazała się na tyle atrakcyjna, że przyjęty przez nich sposób zagospodarowania nieużytków stosowano również na rozległych terenach środkowej Polski. Olędrzy przybywali na zaproszenie polskich właścicieli ziemskich, właścicieli dóbr kościelnych oraz władz rządowych. Analizowana osada została zlokalizowana na ziemiach będących własnością Zakonu Sióstr Norbertanek z Łęczycy (APP, sygn. 752). Olędrzy byli ludnością wyznania ewangelickiego, szukającą schronienia przed prześladowaniami religijnymi, z reguły osiedlającą się grupowo (Górny, Łuczak 2009, s. 8). Społeczność olęderska przyczyniła się do rozwoju i wykorzystania zarosniętych terenów rolniczych środkowej Polski (Kossmann 1942, s. 64).

Histogramia dotycząca osadnictwa olęderskiego w tej części Polski posiada długą tradycję. Warto przytoczyć w tym kontekście prace niemieckich autorów O. Kossmanna (1942) i A. Breyera (1935). Wiele nowych ustaleń nad zagadnieniem osadnictwa olęderskiego w województwie łódzkim przyniosła w późniejszym okresie praca polskiego naukowca J. Goldberga (1957). W ostatnim czasie badania nad analizowanym zagadnieniem podejmowali K. Woźniak (2013) oraz T. Figlus (2014). W zakresie poruszanej problematyki pojawiały się głównie wątki prawne, społeczno-ekonomiczne oraz przestrzenne dotyczące całego procesu badanego osadnictwa. Natomiast nikt nie poczynił analiz nad pojedynczymi jednostkami osadniczymi. Autorka ze względu na dotarcie do mało znanych do tej pory materiałów źródłowych postanowiła zobrazować aspekt przestrzenny i stosunki prawno-własnościowe osadników olęderskich zamieszkujących Pustkową Górę. Warto dodać, że jest to jedyna odnaleziona przez autorkę osada olęderska powstała na ziemiach Zakonu Sióstr Norbertanek z Łęczycy. Model powstania i zagospodarowanie wsi odpowiada prawidłowościom osadnictwa olęderskiego. Niniejsze opracowanie jest kontynuacją rozpoczętych już badań nad procesem osadnictwa olęderskiego w powiecie zgierskim. Autorka wcześniej kompleksowej analizie poddała osadę Słowik (Cepil 2016).

Artykuł ma także na celu ukazanie ważności badań indywidualnych osiedli administracyjnych. W realizacji zamierzonego celu posłużono się głównie metodami historycznymi i retrogresywnymi, w tym analizą morfologiczną planu oraz analizami materiałów źródłowych. Głównym aktem prawnym przyczyniającym się do powstania owego opracowania był odpis kontraktu osadniczego pozyskany podczas kwerendy w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Dokument jest kopią Aktu Nadawczego znajdującego się w Księgach Grodzkich Łęczyckich. Maszynopis opracowano w języku polskim. W celu lepszego poznania tematu w artykule wykorzystano także m.in. źródła rękopiśmienne i kartograficzne z Archiwum Państwowego w Łodzi oraz Archiwum Akt Dawnych w Warszawie.

Charakter przestrzenny osadnictwa olęderskiego w Pustkowej Górze

Sołectwo Pustkowa Góra obecnie znajduje się w województwie łódzkim, w powiecie zgierskim, w gminie Parzęczew. Według podziału fizyczno-geograficznego J. Kondrackiego (1965, s. 323-330) badana osada leży w megaregionie pozaalpejskiej Europy Środkowej, prowincji Nizy Środkowoeuropejskiego, w podprowincji Niziny Środkowopolskiej, w makroregionie Niziny Południowowielkopolskiej oraz mezoregionie Wysoczyzny Łaskiej. Liczba ludności sołectwa według stanu na 31.12.2015 r. wyniosła 85 osób, co daje 1,76% ludności całej gminy Parzęczew (Strategia Rozwoju Gminy Parzęczew 2020+ 2016, s. 10).

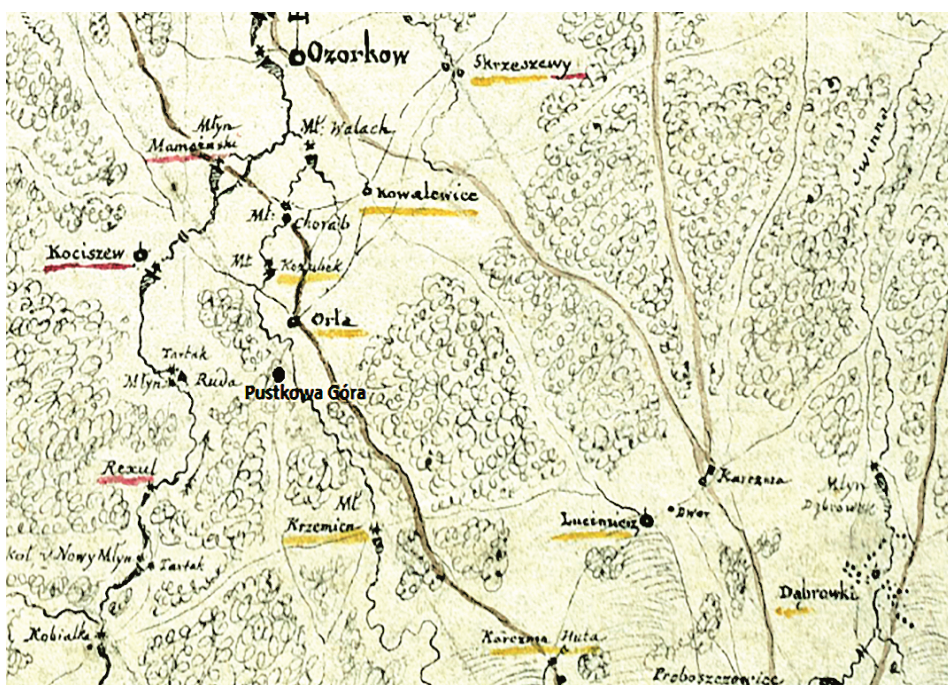
Zakon Sióstr Norbertanek z Łęczycy, podobnie jak inni właściciele dużych połaci ziemskich, w poszukiwaniu nowego źródła dochodu zainteresował się zasiedleniem dotychczas nieurodzajnych i niezalesionych gruntów. W zamiarach było zaludnienie posiadanych od 1638 r. terenów w okolicy Chociszewa. Jednym z popularnych sposobów na zwiększenie zysków z majątków okazało się lokowanie Olędrów (*Na szlak!* 2005, s. 5). Dla podjęcia decyzji o sprowadzeniu grupy osadników zapewne nie bez znaczenia był fakt, że jedna z sióstr zakonu, niejaka Agnieszka, była córką Jakuba i siostrą Jana Szymona Szczawińskich, właścicieli pobliskich wsi, którzy sprowadzili Olędrów m.in. do Słowika. Warto dodać, że był to ród wiele znaczący w tamtych czasach w okolicach Zgierza (Goldberg 1957, s. 96; Wydrzyński 2015, s.17; Cepil 2016, s. 303).

Dnia 30.03.1784 r. przedstawicielka klasztoru Norbertanek z Łęczycy siostra Dorothea Domiella Sokołowska podpisała umowę dzierżawczą z grupą Olędrów (Breyer 1935, s. 57; Kossmann 1942, s. 64; Goldberg 1957, s. 96). Taka sama data podpisania aktu nadawczego widnieje na odpisie kontraktu osadniczego z dnia 15.07.1823 r. znalezionego w drodze kwerend w Archiwum Państwowym w Poznaniu (APP, sygn. 752). Natomiast w dokumentach religijnej ewangelickiej szkoły i cmentarza w Pustkowej Górze odnaleziono zapiskę, że akt nadawczy z osadnikami podpisano dziesięć lat wcześniej czyli 30.03.1774 r.; rękopiśmienne akta sporządzono w latach 1852-1875. Dokumenty odnaleziono w Archiwum Państwowym w Łodzi (APŁ, SŁDEA, sygn. 47).

Na osadę przeznaczono tereny leśne nazywane zaroślami Górnego oraz Kobylarni. Niestety nie udało się na tym etapie badań znaleźć informacji, skąd wzięły się obie nazwy (APP, sygn. 752; Goldberg 1957, s. 85). Można przypuszczać, że nazwa Kobylarnia wywodzi się z rodziny nazw służebnych i wskazuje na miejsce wypasu koni (Malec 2003, s. 18; Wójcik 2013, s. 33). Określenie Górne identyfikuje się z nazwą topograficzną i może oznaczać ukształtowanie powierzchni terenu (Malec 2003, s. 15). W późniejszych źródłach omawiana osada widnieje pod różnymi nazwami, m.in. Górne, Pustkowie Górne i Pustkowa Góra (AGAD, Zb. kart., sygn. 75-1, k. II, s. IV; APŁ, SŁDEA, sygn. 47; APP, sygn. 752). Analizowana miejscowość pod nazwą Górne widnieje np. na planie Ekonomii Rządowej Tkaczew z 1826 r. (APŁ, Zb. kart., sygn. 113), a określenie „Pustkowa Góra” występuje w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (1888, t. IX, s. 310). Należy także wspomnieć, że w kontrakcie nie podano żadnej nazwy przyszłej osady (APP, sygn. 752).

Nowo wytyczone siedlisko zostało zlokalizowane na północ od osady młyńskiej Krzemica, na południe od królewskiej miejscowości Orla, na północny wschód od osady Ryxul (obecnie przysiółek wsi Tkaczewska Góra o nazwie Reksul) (ryc. 1), pomiędzy rzeką Bzurą i strugą Lindą (AGAD, Zb. kart., sygn. AK-96). Pustkowa Góra była oddalona o 3/4 mili¹ od Ozorkowa, 2 1/2 mili od Zgierza, 2 1/2 mili od Łęczycy, 3 mile od Poddębic oraz 1 3/4 mili od powstałego parę lat później Aleksandrowa (APŁ, SŁDEA, sygn. 34).

Można przypuszczać, że osada powstała na tzw. surowym korzeniu (AGAD, Zb. kart., sygn. AK-96), gdyż pierwsze odnalezione wzmianki źródłowe na temat wsi pojawiają się dopiero w XVIII w. (Dylik 1948, s. 87). Warto wspomnieć, że w niektórych przypadkach lokalacje osad olęderskich miały miejsce na terenach niegdyś istniejących wsi, a opustoszałych w niezbadanych okolicznościach, najczęściej po najeździe szwedzkim (Figlus 2016, s. 85).

Ryc. 1. Dobra klasztoru norbertanek z Łęczycy przed pojawieniem się osadników olęderskich na *Mappie Szczegulnej Woiewodztwa Łęczyskiego*, 1:225 000, 1793, opr. K. de Pertheés. Na mapie wrysowano miejsce lokalizacji przyszłej osady

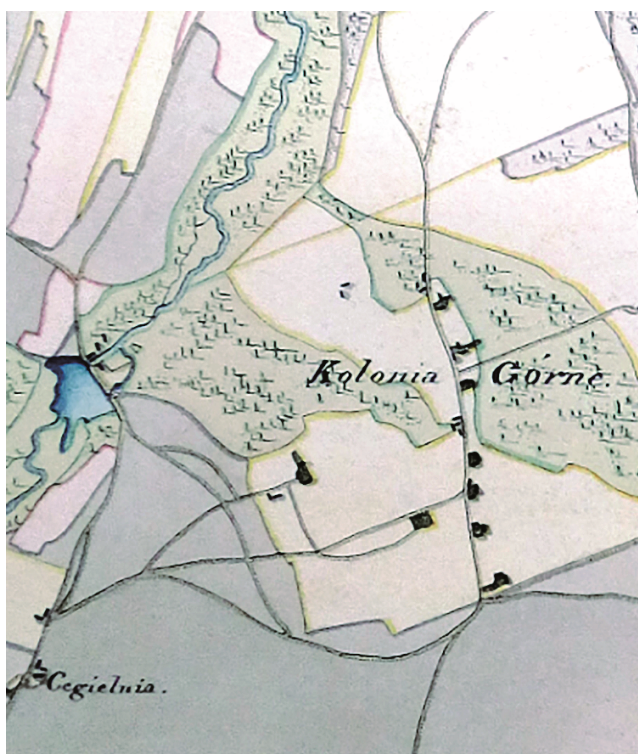
Fig. 1. Norbertanki of Łęczyska monastery areas had been appearing before Dutch settlement on the *Mappa Szczegulna Woiewodztwa Łęczyskiego*, 1:225 000, 1793, by K. de Perthées. The location of the future settlement was marked on the map

Źródło: AGAD, Zbiór kartograficzny, sygn. AK-96

¹ 1 mila geograficzna = około 7407,4074 metrów (*Słownik Geograficzny...* 1880, t. I, s. 17)

Duży wpływ na rozplanowanie przestrzenne osady miały warunki fizjograficzne terenu (Figlus 2014, s. 149). Olędrzy ze względu na trudne warunki przyrodnicze lokowali swoje gospodarstwa, tworząc formy wsi rozproszonej lub rzędówki bagiennej (Szulc 1995, s. 64). Pustkowa Góra, niegdyś kolonia Górne (ryc. 2.), była typowym przykładem rzędówki bagiennej. Cechą charakterystyczną wsi była luźna zabudowa, jednostronnie usytuowana po wschodniej stronie drogi o południkowym przebiegu. Pojedyncze zagrody zlokalizowano w formie osad samotniczych w zachodniej części wsi (AGAD, Zb. kart., sygn. 75-1, k. II, s. IV; APŁ, Zb. kart., sygn. 113). Pustkowa Góra została ulokowana na naturalnym wzniesieniu, które zabezpieczało mieszkańców przed okresowymi wylewami rzek (Wydrzyński 2015, s. 21).

Każdy przybyły osadnik dostawał działkę o wielkości równej 30 morgom. Warto wspomnieć, że w kontrakcie nie widnieje zapis o liczbie przybyłych Olędrów oraz o miejscach wytyczonych pod indywidualne gospodarstwa (APP, sygn. 752). Zapewne w Pustkowej Górze, tak jak w przypadku innych osad olęderskich, miejsca pod budowę domu wybierali sami mieszkańcy (Marchlewski 1988, s. 506). Do dyspozycji osadników pozostawiono także pastwisko. Zobowiązano Olędrów do należytego dbania o nie (APP, sygn. 752).

Ryc. 2. Rozmieszczenie przestrzenne Kolonii Górne w 1826 r.
Fig. 2. Spatial distribution of Kolonia Górne settlement in 1826

Źródło: APŁ, Zbiór kartograficzny, sygn. 113

W kontrakcie nie zamieszczono także informacji na temat wytyczenia konkretnych miejsc pod szkołę i cmentarz. Zaznaczono tylko, że na obiekty można wykorzystać maksimum 15 mórg (APŁ, SŁDEA, sygn. 47; APP, sygn. 752). Z późniejszych źródeł dowiadujemy się, że Olędrzy na potrzeby szkoły zajęli powierzchnię 15 mórg 280 prętów, zamiast wytyczonych 15 mórg. Początkowo pomieszczenie szkolne składało się z jednej izby. W 1852 r. wydano rozporządzenie o przebudowie istniejącego budynku szkolnego. Według postanowień nowy budynek miał się składać z dwóch osobnych skrzydeł. W jednym znajdowało się mieszkanie nauczyciela, a w drugim – sala do nauki dzieci i pomieszczenie do odprawiania nabożeństw (APŁ, SŁDEA, sygn. 47). Obecnie murowany budynek dawnej szkoły (nr 12) w Pustkowej Górze popada w ruinę (Brzozowska 2015).

Cmentarz został ulokowany w południowej części wsi, pośród pól. Do miejsca pochówku zmarłych prowadziła wytyczona polna ścieżka (*Mapa Szczegółowa Polski*). Obiekt zlokalizowano na stoku wzniesienia opadającego w kierunku południowo-zachodnim. Powierzchnia cmentarza wynosi 0,27 ha (Wierciuch 1990). W 1844 roku Generalny Konsystorz Wyznania Ewangelickiego w Królestwie Polskim wydał rozporządzenie mówiące o oparowaniu wszystkich cmentarzy ewangelickich oraz wystawieniu drewnianego krzyża, który miał wyznaczać środek obiektu (AGAD, CWW, sygn. 1099, k. 51-64). Wzmianka o istnieniu parkanu i bramy na nekropolii w Pustkowej Górze pochodzi z 1849 r. Na tym etapie badań nie znaleziono informacji na temat wystawienia drewnianego krzyża (APŁ, SŁDEA, sygn. 34). Obecnie miejsce spoczynku osadników olęderskich porośnięte jest dziką roślinnością. Zachowały się fragmenty kilku nagrobków oraz dwa murowane filary, przy których niegdyś znajdowały się furtka i brama. W krajobrazie widoczny pozostaje zewnętrzny zarys obiektu.

W okresie międzywojennym Pustkowa Góra posiadała kształt regularnej rzędówki z budynkami zlokalizowanymi po wschodniej stronie drogi (ryc. 3). Nieliczne domy znajdowały się po zachodniej stronie ciągu komunikacyjnego. Cechą charakterystyczną siedlisk był regularny układ i podobna wielkość gospodarstw (*Mapa Szczegółowa Polski*). Obecnie teren wsi przecina po osi północ-południe linia kolejowa Łódź – Kutno zbudowana w 1922 r. (*Na szlak!* 2005, s. 5). Istotnym elementem widocznym po dziś dzień w krajobrazie są sztucznie nasadzone wierzby i topole wyciągające nadmiar wód gruntowych z ziemi (Wydrzyński 2015, s. 21).

Stosunki prawno-własnościowe Olędrów

W chwili podpisania kontraktu każdy osadnik został zobowiązany do uregulowania opłaty, tzw. wkupnego. W Pustkowej Górze, podobnie jak w innych osadach olęderskich, suma ta wynosiła 6 zł. Opłata uiszczana była jednorazowo. Po wpłaceniu każdy nabywał prawo do dzierżawy terenu oraz swobodnego korzystania z prawa olęderskiego (Kossmann 1942, s. 64-65). Akt nadawczy dawał własność użytkową, a nie prawną. Grunty zajęte przez Olędrów nadal były własnością zakonu. Dopóki nowo przybyli osadnicy czynili zadość postanowieniom przywileju, nie było możliwości usunięcia ich z ziemi (Rusiński 1947, s. 44).

Ryc. 3. Układ przestrzenny Pustkowej Góry z 1944 r. na *Mapie Szczegółowej Polski*, skala 1:25 000

Fig. 3. The morphological structures village Pustkowa Góra in 1944 on the *Mapa Szczegółowa Polski*, 1:25 000

Źródło: *Mapa Szczegółowa Polski*

Dużą rolę w powstaniu osady odegrali zasadzcy pośredniczący między właścicielem gruntów a osadnikami. W przypadku Pustkowej Góry funkcję tę pełnili Bogumił Kaczorowski i Wojciech Ekierzkuszt. Bogumił Kaczorowski po sprowadzeniu osadników pełnił rolę sołtysa, natomiast Wojciecha Ekierzkusza mianowano ławnikiem (APP, sygn. 752). Dążenie do zaludnienia kolonistami olęderskimi lasów i nieużytków odzwierciedliło się w precyzowaniu poleceń pod adresem zasadzców. Myślą przewodnią było szybkie ściągnięcie na niezasiedlone tereny kolejnych dobrych gospodarzy olęderskich (Woźniak 2013, s. 38) oraz rzemieślników i majstrów o różnych specjalizacjach (APP, sygn. 752).

Olędrzy ze swoim przybyciem przynieśli własne stosunki prawnowłasnościowe oraz specyficzny sposób gospodarowania, zapoczątkowany w Holandii (Marchlewski 1988, s. 501). Pierwsi koloniści pojawiali się na terenach Polski w XIII w.. Sprowadzani byli m.in. przez klasztory, biskupstwa i szlachtę (Wydrzyński 2015, s. 19).

Głównym zadaniem postawionym przed osadnikami było osuszanie terenów zalewowych i karczunek lasów, a następnie przygotowanie gruntów pod uprawę rolniczą. Najpierw karczowali miejsce pod dom, gospodarstwo i sad. Na wykonanie tej czynności przewidziano siedem lat wolnych od płacenia wszelkich opłat oraz robocizny na rzecz właścicieli gruntu. Drzewo na potrzeby budownictwa i opału pozyskiwano w drodze karczunku z własnego nadziału ziemi. Jeśli któremuś gospodarzowi brakowało drzewa, mógł za zgodą zarządcy i zapłatą dostać nowy nadział. W akcie zaznaczono, że jeśli podczas prac karczunkowych gospodarze znajdą jakieś minerały naturalne, np. rudę czy wapno, to będą one stanowiły własność właściciela ziemskiego (APP, sygn. 752). Wskutek ciągłej wycinki drzew przez Olędrów, miejscowi chłopcy polscy złożyli w 1792 r. skargę, w której protestowali przeciwko niszczeniu lasów.

czeniu niezbędnego dla ich gospodarowania lasu (Wydrzyński 2015, s.17). Do zadań Oledrów należała również pomoc przy naprawie grobli, gdy została popsuta przez wylew wody (APP, sygn. 752).

Po upływie lat wolnych każdego osadnika obciążono płaceniem rocznego czynszu w wysokości 2 zł od morgi, to znaczy 60 zł od 30 mórg. Dzień zapłaty przypadał na 11 listopada, czyli dzień św. Marcina. Do zbierania czynszu i zanoszenia go do dworu zobowiązano sołtysa osady (APP, sygn. 752).

Umowa opierała się także na takich czynnikach, jak: wolność osobista chłopca oraz dzierzawa z możliwością dziedziczenia. Olęder (a następnie jego dziedzic) był zobowiązany do wykonania wszystkich obowiązków z należytą starannością. Według prawa olęderskiego istniała odpowiedzialność zbiorowa wobec pana. Następstwem równouprawnienia wszystkich członków była ich równość wobec gminy olęderskiej oraz ich poczucie wspólnoty (Goldberg 1957, s. 72). Szczegółowym systemem norm administracji gminnej był tzw. wilkierz, określający m.in. kadencję sołtysa oraz jego obowiązki wobec społeczności. Organ samorządowy tworzyli ławnicy i sołtys. Wyboru dokonywało zgromadzenie wszystkich gospodarzy zamieszkujących gminę (Kossmann 1942, s. 40). W późniejszych latach Olędrzy wybierali także dozór cmentarny, odpowiedzialny za prawidłowe funkcjonowanie cmentarza i szkoły (APŁ, SŁDEA, sygn. 47).

Umowa zawiera ponadto zapis na temat możliwości pozbycia się własnego pasa ziemi na rzecz właściciela lub jej sprzedaży. Przy sprzedaży musiały być spełnione warunki formalne, których dopełnić musieli sprzedający oraz kupujący. Osadnik, który zamierzał sprzedać swoją działkę, musiał najpierw przedstawić nowego nabywcę właścicielowi terenu. Zbywca i nabywca zobowiązani byli do uiszczenia opłaty na rzecz pana i gminy (Kossmann 1942, s. 64-65).

Według zdobytych danych w pierwszym stadium kształtowania się osada została zasiedlona przez 7 rodzin olęderskich (Goldberg 1957, s. 85). W 1846 r. zamieszkiwało ją 14 rodzin wyznania ewangelicko-augsburskiego (62 osoby) (APŁ, SŁDEA, sygn. 34). W II poł. XIX w. w Pustkowej Górze znajdowało się 16 domów (*Słownik Geograficzny...* 1888, t. IX, s. 310). W 1872/1873 r. w Pustkowej Górze mieszkało 13 rodzin ewangelickich (APŁ, SŁDEA, sygn. 47), a w 1921 r. 89 osób wyznania ewangelickiego i 9 osób wyznania rzymskokatolickiego. W owym roku w osadzie znajdowało się 16 domów (*Skorowidz miejscowości...* 1925, t. II, s. 50).

Cechą charakterystyczną osad olęderskich była odrębność religijna. Olędrzy utrzymywali własne szkoły ewangelickie oraz odprawiali własne obrządki religijne. W ten sposób mieszkańcy nie zatracili własnej kultury, wiary i języka. Oprócz założenia własnej szkoły oraz cmentarza (Goldberg 1957, s. 72), Olędom przysługiwały także inne uprawnienia religijne, np. możliwość sprowadzenia pastora ewangelickiego (w kontakcie nazwanego swoim księdzem) raz na kwartał w celach spowiedzi (APP, sygn. 752). Warto dodać, że od 1826 r. osada podlegała parafii w Ozorkowie (APŁ, SŁDEA, sygn. 34). Wcześniej Pustkowa Góra należała do jedynej na Mazowszu parafii ewangelickiej w Howie (Fijałkowski 1991, s. 128).

Dom szkolny w Pustkowej Górze, pełniący również funkcje kościoła, został wybudowany w 1793 r. (APŁ, SŁDEA, sygn. 47; Łukasiewicz 2004, s. 16 i 62). Zanim wystawiono budynek szkoły, zazwyczaj jeden z osadników oddawał na potrzeby edu-

kacyjne izbę w chałupie lub zajęcia odbywały się kolejno w domach wszystkich gospodarzy (Woźniak 2015, s. 111). Po wybudowaniu obiektu do nauki każdy mieszkaniec osady płacił na jego utrzymanie kwotę 75 kopiejek². Opłatę uiszczano w dwóch ratach: pierwszą na Wielkanoc, a drugą na dzień św. Michała. Olędrzy zobowiązali się także gromadzić z pobliskich lasów drewno potrzebne na opał. W latach 1872-1873 do szkoły uczęszczało 34 dzieci, zamieszkujących osady Pustkowa Góra i Małogórne (APŁ, ŚLDEA, sygn. 47). Na marginesie można dodać, że współcześnie dzieci z Pustkowej Góry uczą się w szkole podstawowej w Chociszewie (Dz.Urz. Woj. Łódzkiego, 2014, poz. 1479).

Gospodarka olęderska była oparta na pracy na roli. Jej podstawę stanowiły uprawa zbóż (jęczmienia, owsa, pszenicy), ziemniaków i buraków cukrowych oraz hodowla bydła (Wydrzyński 2015, s. 19). Osadnictwo miało także na celu sprowadzenie na tereny Polski Środkowej dobrych, pracowitych rzemieślników (APP, sygn. 752). Największym wyróżnikiem osad olęderskich był wprowadzony system gospodarki czynszowej polegający na braku obciążeń pańszczyźnianych i dogodnej dzierżawie (Wydrzyński 2015, s. 20).

Podsumowanie

Celem niniejszego artykułu było przedstawienie aspektów przestrzennych i prawnowłasnościowych osady olęderskiej Pustkowa Góra. Przeanalizowano czynniki lokalizacyjne powstawania nowej osady. Pustkowa Góra jest jedyną odnalezioną przez autorkę wsią olęderską powstałą w dobrach Zakonu Sióstr Norbertanek z Łęczycy. Jedną z przyczyn ulokowania Olędrów była próba ożywienia życia gospodarczego w obrębie posiadanych dóbr. Model powstania i stosunki prawnowłasnościowe osady odpowiadają, w pewnym stopniu prawidłowości osadnictwa olęderskiego. Warto zwrócić uwagę na aspekt religijny, gdyż zakon sprowadził na swoje tereny ewangelików. Pozwolono nawet na utworzenie własnego cmentarza oraz szkoły ewangelickiej, których relikty są widoczne do dziś w południowej części wsi. W tekście przedstawiono dwie różne daty powstania osady, co pokazuje możliwości wystąpienia błędów w dokumentach źródłowych. Przeprowadzone badania stanowią wkład własny autorki w dotychczasową dyskusję naukową na temat procesu osadnictwa olęderskiego, dotyczącego pojedynczych jednostek osadniczych.

Literatura

Skróty:

APP – Archiwum Państwowe w Poznaniu, Albert Breyer – spuścizna

AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

APŁ – Archiwum Państwowe w Łodzi

CWW – Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego

² 15 kop. = 1 złp, a więc 75 kop. = 5 złp (Sulimierski, Chlebowski, Walewski 1880, t. I, s. 17)

Literatura

I. Źródła

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, Akta dotyczące się reparacji kościołów i cmentarzy ewangelickich. Ogólne, sygn. 1099 k. 51-64
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zbiór kartograficzny, Mappa Szczególna Województwa Łęczyckiego, opr. Karol de Perthées, 1793, sygn. AK-96
- Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Zbiór Kartograficzny, Topograficzna Karta Królestwa Polskiego, 1839, sygn. 75-1, k. II, s. IV
- Archiwum Państwowe w Łodzi, Senior Łódzkiej Diecezji Ewangelicko-Augsburskiej, Akta dotyczące religijnej ewangelickiej szkoły i cmentarza w Pustkowej Górze, sygn. 47
- Archiwum Państwowe w Łodzi, Senior Łódzkiej Diecezji Ewangelicko-Augsburskiej, Akta Parafii Ewangelickiej Ozorków 1849-1875, sygn. 34
- Archiwum Państwowe w Łodzi, Zbiór kartograficzny, Mapa Ekonomii Rządowej Tkaczew i lasu przyległego w województwie Mazowieckim z 1826 r., sygn. 113
- Archiwum Państwowe w Poznaniu, Albert Breyer – spuścizna, Gründungsurkunde der Kolonie Pustkowa Góra Kr Łęczycza [Odpis maszynowy z ksiąg grodzkich łęczyczych – 1785. 2.V], sygn. 752
- Mapa Szczegółowa Polski*, Wojskowy Instytut Geograficzny, sygn. P41 S28 F, http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/025K_german/4128_F_Jedljitsche_1940_BWNG_UL.jpg [z dnia 22.12.2017 r.]
- Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 roku i innych źródeł urzędowych*, 1925, t. 2, *Województwo łódzkie*, Warszawa
- Strategia Rozwoju Gminy Parzęczew 2020+, 2016, Parzęczew
- Uchwała nr XLIII/351/14 Rady Gminy w Parzęczewie z dnia 27 lutego 2014 r. w sprawie ustalenia planu sieci i granic obwodów publicznych szkół podstawowych prowadzonych przez Gminę Parzęczew, *Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego* z 26 marca 2014, poz. 1479

II. Opracowania

- Breyer A., 1935, *Deutsche Gaue in Mittelpolen*, Plauen im Vogtland
- Brzozowska T., 2015, *Szkola w Pustkowej Górze*, Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Parzęczew, nr GEZ 71, Parzęczew
- Cepil M., 2016, *Osadnictwo ołęderskie w Słowiku*, *Zgierskie Zeszyty Regionalne*, 11, s. 301-315
- Dylik J., 1948, *Rozwój osadnictwa w okolicach Łodzi*, Łódź
- Figlus T., 2014, *Wsie ołęderskie w Polsce Środkowej. Uwagi na temat zróżnicowania morfogenetycznego na tle rozwoju osadnictwa*, *Rocznik Łódzki*, 62 s. 143-159

- Figlus T., 2016, *Problem osad zaginionych na gruncie badań geograficzno historycznych. Próba konceptualizacji teoretycznej i wybrane zagadnienia metodyczno-empiryczne*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 25, s. 83-108
- Fijałkowski P., 1991, *Ewangelicy na południowo-zachodnim Mazowszu w XVIII-XIX w.*, Przegląd Historyczny, 82, 1, s. 125-133
- Goldberg J., 1957, *Osadnictwo ołęderskie w dawnym województwie łęczyckim i sieradzkim*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Seria I, Nauki Humanistyczno-Społeczne, 5, s. 67-110
- Górny P.A., Łuczak R.S., 2009, *Dzieje Ozorkowa na podstawie historii społeczności ewangelicko-augsburskiej*, Łódź
- Kondracki J., 1965, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa
- Kossmann E.O., 1942, *Die Anfänge des Deutschtums im Litzmannstädter Raum. Hauländer-und Schwabensiedlung im östlichen Wartheland*, Leipzig
- Łukasiewicz D., 2004, *Szkolnictwo w Prusach Południowych (1793-1806) w okresie reform oświeceniowych*, Poznań – Warszawa
- Malec M., 2003, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa
- Marchlewski W., 1988, *Przyczynek do dziejów osadnictwa ołęderskiego w środkowym brzegu Wisły w XIX-XX w. (do 1945 r.)*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 36, 3, s. 501-514
- Na szlak!*, 2005, *Informator oddziału PTTK w Ozorkowie*, 15, trasy opracował i szkice wykonał S. Frątczak
- Rusiński W., 1947, *Osady tzw. „Oleńców” w dawnym woj. poznańskim*, Poznań – Kraków
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880-1902, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, Warszawa
- Szulc H., 1995, *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce*, Wrocław
- Wiercioch A., 1990, *Karta cmentarza ewangelickiego w Pustkowej Górze*, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Łodzi, Łódź
- Woźniak K.P., 2013, *Niemieckie osadnictwo wiejskie między Prosną a Pilicą i Wisłą od lat 70. XVIII wieku do 1866 roku. Proces i jego interpretacje*, Łódź
- Woźniak K.P., 2015, *Pruskie wsie liniowe w okolicach Łodzi i ich mieszkańcy w początkach XIX wieku*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 21, s. 101-117
- Wójcik U., 2013, *Polskie toponimy związane z organizacją gospodarczą państwa wczesnopiastowskiego. Nazwy miejscowe motywowane antroponimami zbiorowymi*, Kraków
- Wydrzyński B., 2015, *Chociszew. Dzieje osady i okolic*, Chociszew

Summary

The article analyzes the spatial and legal-ownership aspects of the Dutch settlement in Pustkowa Góra (Zgierz district). The research covered issues related to the location and the morphology of the developing village as well as subsequent spatial changes. The second section of the work discusses the results of research on the legal and administrative relations of Pustkowa Góra. The main source material used in the article was a settlement contract ob-

tained through the queries at the State Archives in Poznań. The confrontation of source and cartographic materials with the scientific studies has enabled the detection of many interesting and important regularities for example Acting in two different dates of the village's origin and showing the relics of cultural heritage.